

MONUMENTE FUNERARE DE RIT MOZAIC DIN BUCUREȘTI

Gabriela Țicu
Edith Gorun

Mai mult din obișnuința noastră decât prin definiție cimitirul este un loc pustiu, solitar, lipsit de viață, de mișcare. Se spune chiar, câteodată, când vrem să exprimăm jale, disperare, că sufletul nostru este un cimitir plin de morminte și epitafe, Dar nu asta este și concepția cultului mozaic. Astfel, în concepția cultului mozaic cimitirul nu e un lăcaș al morții (moartea luată în accepția ei crudă), ci este Beth Ahaim (Casa vieții). Cimitirul este nu numai un loc de reculegere, ci și de meditație, chiar un loc de inspirație (pentru poeți, pictori, etc.).

La fel cum este necesar „Minian”, quorumul celor zece bărbați majori, pentru sinagogă, e elementară existența unei „Hevra Kadișa” (Societatea Sacră) de înmormântare și de binefacere a israeliților de rit occidental din București, societate ce datează de fapt de la mijlocul secolului al XVII-lea, iar de drept din secolul al XVIII-lea sau al XIX-lea. Societatea Sacră este cea mai veche instituție socială a evreilor din București.

O întreagă lume de credințe, mituri și legende se află în piatra mormintelor evreiești din trecut, făcând imaginația să coboare în straturile adânci ale unei istorii îndelungate.

După cum se știe, dintre cimitirele evreiești cel mai vechi este cel din Strada Sevastopol, situat în apropiere de Calea Victoriei, înființat înainte de 1700, precum o dovedește o piatră funerară ce are inscripționată data de 1670.

Cronicarul Iacob Psantir, în „Sefer Divrei Haiamin” din 1871, afirmă că ar fi găsit în centrul cimitirului din Strada Sevastopol un loc înconjurat de un șanț unde se află o piatră funerară datată din 1682. Alți cercetători afirmă că au găsit pietre tombale din anii 1704, 1721, 1725. Istoricul-rabin M. A. Halevy publică în revista „Sinai” un număr de nouăsprezece inscripții și cinci imagini ale unor pietre tombale, dintre cele mai vechi, ale acestui cimitir evreiesc aflat chiar și în deceniul al 4-lea al secolului al XX-lea ca un „muzeu” în aer liber în inima capitalei românilor, un muzeu dător de seamă pentru însăși vechimea acestei capitale.

Într-o lucrare de strictă specialitate („Inscripții medievale ale României”, București, 1965, ed. Academiei – de Al. Elian) se recunoaște că dintre toate cimitirele Bucureștilor „numai cel israelit din Strada Sevastopol cuprinde inscripții anterioare secolului al XIX-lea”. În această lucrare sunt publicate 45 de texte epigrafice de pe monumentele tombale ale acestui cimitir descifrate printre alții și de savanți ebraiști-orientaliști din trecut, ca de exemplu rabinul H. Bejenaru, o somitate a comunității sefarde din România și din SE Europei. Textul uneia dintre inscripții arată că aici se odihnește călăuzitorul cel sfânt, martirul, marele staroste. Onoratul său nume este Rabi Mordehai, rabin, fiul rabinului Rabi Yehuda – amintirea celui drept fie spre binecuvântare: decedat la 10 Kislev anul 476, după computul mic, adică 1715 decembrie 6, București. Fie-i sufletul păstrat în mănunchiul vieții în grădina Eden: învierea morților în curând, în zilele noastre. Amin în veci”. Această inscripție a fost întâlnită și în revista „Arhiva istorică a României”, deci 1865, a lui B. P. Hasdeu.

Din alte epitafuri descifrate de pe pietrele tombale de până la 1750 mai amintim: mari staroști – Tvi, fiul lui Nissi „învățat în ale Torei” (mort în 10 aprilie 1732), Tvi, fiul lui Klonimos, „învățător al legii” (mort în 10 aprilie 1743), Mordehai, fiul lui Tvi (mort în 15 august 1748), etc.

Atât conținutul inscripțiilor, cât și forma pietrelor tombale (materot): paralelipedice, dreptunghiulare, pătrate, etc. atestă că în acest cimitir evreiesc bucureștean au fost înhumati deopotrivă askenazi, cât și sefarzi, deși potrivit unei tradiții orale respectivul Bethakevurot era considerat „al serfazilor”.

Contemplând, astăzi, platforma cu pietre provenite de la fostul cimitir din Strada Sevastopol (realizată la cimitirul israelit din Sos. Giurgiului de rit askenazit) putem realiza cât de bogată în informații istorice și de viață comunitară poate deveni o simplă lespede prin forma ei, prin inscripțiile ce au supraviețuit intemperiilor și, mai ales, prin simbolurile gravate în piatră, pentru a sugera personalitatea defunctului. Toate aceste pietre funerare (cu o simbolistică aparte și ornamente deosebite, comparabile cu ale unor vestite cimitire din Europa), constituie o „cronică vie în piatră”, aducând informații prețioase cu privire la viziunea cioplitorului în piatră inspirat din folclorul evreiesc (cu simbolurile lui religioase), dar și influența artei sepulcrale în stil românesc (mai ales brâncovenesc, adaptat la formele lineare și caracteristice iconografiei evreiești asupra realizării pietrelor funerare).

Deși, o bună parte din simbolurile și inscripțiile pietrelor tombale sunt aproape șterse, cu doar șase decenii în urmă ele puteau fi vizibile unui ochi avizat. Iar atunci când acest „ochi” a aparținut unui grafician ca Lazăr Zin – care a lăsat moștenire tuturor generațiilor un album de 53 de schițe realizate după simbolurile de pe pietrele tombale ale acestui cimitir, atunci este cert că ni le putem imagina pe cele aievea.

Lazăr Zin, care a făcut parte din detașamentele de muncă obligatorie care a acționat la cimitirul din Str. Sevastopol, în timpul celui de-al doilea război mondial, în seria de desene s-a străduit să scoată în evidență frumusețea naivă, uneori stângace și primitivă, dar inspirată, a lucrărilor unor meșteșugari, creatori ai unei arte populate din ultimele două secole necunoscută marelui public. Lazăr Zin și-a însușit felul de a privi lumea, viziunea străvechiului decorator al pietrei sepulcrale, simbolistica lapidară și a redat-o cu exactitate în a sa adaptare grafică.

Cimitirul din Strada Svastopol a funcționat timp de aproximativ trei secole, atât pentru askenazi, cât și pentru sefarzi, fiind închis în 1864 din motive necunoscute. Însă, a continuat să funcționeze, efectuând înhumări sporadice până în 1874. El a fost practic desființat în perioada antonesciană prin munca obligatorie depusă chiar de către evrei. Conform datelor din prefața albumului lui Lazăr Zin („Însemnări din zilele acelea – 1942”, din fondul CSIER), acțiunea a început la 25 iunie 1942 prin tăierea arborilor seculari și dislocarea pietrelor tombale și a continuat între 1942–1944 prind deshumarea osemintelor care au fost transportate în saci de hârtie, cu căruțele, reînhumarea făcându-se în cimitirele din Șoseaua Giurgiului (sefard vis-à-vis de Cimitirul Bellu și askenaz), dar și în cimitirul „Filantropia”. Unele s-au degradat în timpul transportului, iar altele, pur și simplu au dispărut cu totul.

Printre personalitățile adăpostite în cimitirul din Str. Sevastopol amintim pe: Iuliu Barasch, Hilel Manoah (reînhumat în cimitirul sefard din Șos. Giurgiului), marele rabin Elizer Pappo, I. Rosezweig – unul din ctitorii Templului Coral din București, precum și mulți alții.

După 1864, când cimitirul din Str. Sevastopol a fost închis, s-a pus problema deschiderii unui nou cimitir. Astfel, Societatea Sacra cumpărase încă din 1834 (5594) prima parte a terenului viitorului cimitir „Filantropia”, cea de-a doua parte fiind cumpărată în 1852 (5612). Cu timpul, cimitirul a fost mărit prin cumpărarea de locuri învecinate din Str. Filantropiei, în mahalaua Cișmeaua Mavrogheni (1876), și prin alte cumpărări făcute în 1904 și 1907. Cimitirul a fost înzestrat cu o impunătoare cameră mortuară, cu săli de așteptare și cu alte clădiri anexe, precum o capelă, capela fiind o clădire gravă cu ușile grele, cu o înfățișare de „ateneu în miniatură”. Capela a fost

deteriorată în urma cutremurului din 10 noiembrie 1940, fiind reparată radical și sfințită la 14 septembrie 1941.

„Filantropia” nu este numai un lăcaș sfânt, ci și un muzeu în aer liber, un monument istoric al tuturor evreilor din București și nu numai.

M. Schwig, în „Indicatorul instituțiilor și organizațiilor evreiești din București”, 1917, spune că noul cimitir a fost inaugurat în 1864, iar Frederic Dame, în „Bucarest en 1906”, arată (în capitolul 13, pag. 557) că inaugurarea s-a făcut în 1866. Dar inscripția ce se poate citi în capelă, deasupra ușii de la intrare, arată clar: „Spre comemorarea anului 5625 – 9 Av Tisa Be Av. Ziua noastră de cumplit doliu când a fost distrus primul și al doilea Templu de la Ierusalim sau 1865 – 20 iulie/1 august când numiții predecesori au inaugurat acest cimitir...” Inscripția a fost realizată în 1915 de Comitetul Sacra la comemorarea a 50 de ani de când au avut loc primele înhumări în cimitirul Filantropia.

Cercetând vechile registre și inscripții putem constata că cimitirul a servit multă vreme orașului București, dar și unor localități apropiate, precum: Crevedia, Bolintin, etc., sau mai îndepărtate cum ar fi: Sinaia, Urziceni, etc., care nu aveau cimitir evreiesc, sau chiar din alte țări.

În primele decenii defuncții erau trecuți în registru sau pe piatra tombală cu meseria sau cu altă indicație caracteristică, dar, ulterior, obiceiul a fost abandonat (B. Braustein – tinichigiu, Pascal Brenner – soldat erou, moașa de la Herza – Beila Rifca Moscovici; Esthera Schwartz – 1900, 105 ani... „aicea zace o logodnică”).

Veniturile cimitirului erau destul de mari astfel încât din ele au putut fi subvenționate larg „toate așezămintele culturale și filantropice ale Comunității: Spitalul Caritas, școli primare și secundare, azilul pentru bătrâni „Elisabetheu”, participând, de asemenea, în toate ocaziunile la scopuri patriotice”.

Cimitirul adăpostește prețioase monumente de artă modernă. De o reală valoare artistică sunt și monumentele funerare cu ornamente cu motive folclorice stilizate, executate după proiectele arhitectului Arnet.

Rândurile de onoare din cimitirul Filantropia cuprind multe nume familiare comunității evreiești din perioada celor două războaie mondiale. În primele rânduri din stânga (Grupa C, rândul 1, nr. 14 și în continuare) un șir de morminte amintește de mai multe figuri de seamă ale obștii evreiești din București: familia Breyer, începând cu Herman și soția sa, apoi Aurel Breyer (grupa 9), continuând cu Lazăr Breyer și dr. A. Breyer toți înhumați în Filantropia”, care au fost printre altele consilieri ai Societății Sacra.

Cel mai din față mormânt (în dreapta) e al avocatului Israel Bacal (1902–1961), președinte al F.C.E.R. între 1952–1961, apoi dr. I. Bomchis (vicepreședinte al Comunității Evreiești din București), ziaristul Bercu Brănișteanu, etc. Întâlnim apoi mormântul dr. Emil Dorian, fost secretar general al Comunității Evreiești din București, Moise Zelter Sărățeanu (1885–1970), secretar general al Uniunii Evreiești din România, prim redactor la „Curierul israelit”.

Impresionante sunt și monumentele funerare de marmură care amintesc de Iacob Meier Spilman, rabin al comunității, cunoscut sub numele de Craiover Ruf, al rabinului Aizic Taubes (1835–1920) și a șef rabinului Iacob Niemirower (1872–1939).

Printre întâile pietre funerare așezate în cimitirul Filantropia, pe aleea principală se află o „lespede copleșită de inscripții, în două limbi: una în ebraică și cealaltă în limba română; poate cel mai lung epitaf de aici, o adevărată biografie. Este vorba de cărturarul Naftali C. Popper (1820–1891), ziarist, profesor și director al primei școli a israeliților lehi pământeni din București (înființată de Iuliu Barasch), de la 1853 la 1867, fondator și redactor al gazetei românești „Timpul” (Die Zeit)–1859. A fost unul din animatorii obștii evreiești din România, a tipărit „Gnomologica talmudică” (pilde din bătrâni).

Să amintim de Emmy Wandermann (decedată în 19 mai 1923) prima directoare a școlii profesionale de fete „Focșăneanu”.

De asemenea, la Filantropia sunt câteva morminte ale unor renumiți anticari: Iosef Pinath (decedat în 1928), Iulius Pach (decedat în 1951), A. Grossman, conducătorul renumitei tipografii „Cartea de aur”, el însuși tipograf (decedat 2 septembrie 1935).

Întâlnim, de asemenea, monumente funerare ale unor artiști plastici: Sigmund Moscovici (1871–1957), pictor (s-ar putea să fie vorba de un talentat pictor de firme, Leon Maurer, 1836–1911), gravor al emblemei române de stat, M. H. Maxy, pictor și gravor, are un monument original realizat de Uniunea Artiștilor Plastici, după o lucrare a pictorului, monument situat imediat la intrarea în cimitir.

Evreii sefarzi din România provin în cea mai mare parte din ramura emigranților din Spania stabiliți în vechea Turcie (mai ales în provinciile ce se aflau sub dominația Imperiului Otoman, în Bulgaria, Iugoslavia, Grecia), la Viena și chiar în Italia.

O statistică oficială din anul 1831 consemna prezența a 2.583 evrei dintr-o populație totală de 58.794 locuitori ai Bucureștiului.

Evreii spanioli din București, de-a lungul câtorva secole, și-au îngropat morții în cimitirul din comuna Budești, apoi în acela aflat în incinta actualei grădini Cișmigiu.

Primul mormânt din cimitirul sefard din Șos. Giurgiului 2 datează din anul 1865 (însă întâlnim imediat la intrarea în cimitir patru monumente funerare deosebite ca formă și material care sunt din anul 1860), iar primul registru al acestuia din 1867.

În cimitir se află cca. 10.000 de morminte, nu numai sefarde, o capelă având pe unul din pereți plăci purtând numele unor personalități și un monument închinat eroilor evrei din războiul de reîntregire a României (1916–1919).

O personalitate provenind din cimitirul Sevastopol și reînhumată în cimitirul sefard actual a fost:

Hilel Manoach, conducător al obștii sefarde, străbun al familiei Halfon, cu un monument având inscripția: „Cavaler al mai multor ordine, mort 14.XI.1862, la 77 de ani” (în lb. Franceză). Bancher important ce a avut relații strânse cu marile centre economice ale Europei. Consul onorific al Turciei la București. prieten cu mari demnitari ai Țării Românești. A creat premiul Hilel ce se acordă de către Universitate. Ca om de finanțe, a adus mari servicii statului, acordând multe împrumuturi. După revoluția de la 1848, Manoach a făcut parte din Staful orășenesc al Capitalei, alături de Cezar Bolliac.

Solomon Halfon (1843–1913), mare financiar și bancher, a continuat opera lui Hilel Manoach.

Mauriciu Cohen-Lanaru (1849–1928), compozitor romantic, violonist, organist și critic muzical.

A. L. Ivela (pe numele adevărat Avram Levi), 1878–1927, compozitor, muzicolog, organist, profesor, dirijor.

Gabi Grubea (19 –1928), violonistă, solistă a Orchestrei naționale Radio.

Mișu Iancu (1909–1994), compozitor și muzicolog.

Elly Roman (1905–1996), compozitor și dirijor cu studii la București și Berlin.

Veronica Porumbacu (1921–1977), poetă, redactor la radio și unele publicații.

Mihai Petroveanu (1923–1977), critic literar, redactor la radio și unele publicații.

F. Brunea-Fox (Filip Brauner) (1898–1977). Fusese avangardist și când s-a produs dezagregarea mișcării a trecut la gazetărie, luând cu sine condeiul exersat în migala efectului estetic.

Ludwig Grunberg (1934–1995), profesor universitar, a fost un reputat cugetător, remarcându-se prin lucrările de filosofia culturii, în domeniul căreia a și scris o carte memorabilă.

Iosif Ross (1899–1976), caricaturist cu atitudini pronunțat antifasciste – este binecunoscută caricatura lui Hitler. Pe lângă caricatura politică a practicat-o și pe cea portretistică, în principal cea consacrată figurilor de actori, muzicieni, oameni politici, desenate pentru „Rampa”, Cuvântul liber”, „Facla”. A fost colaborator al Salonului Umoriștilor Români (1922–1924).

Alexandru Ființi (1901–1972), actor, director de scenă, director de teatru, profesor.

Întâlnim în partea stângă, cum intri în cimitir, o groapă comună a osemintelor reînchinate de la cimitirul din Str. Sevastopol. Există și aproximativ 20 de pietre tombale de la Sevastopol, cu inscripții în limba ebraică, precum și un monument dedicat celor 136 morți la cutremurul din 4 martie 1977. Printre personalități remarcăm și pe ministrul de externe Simion Bughici (1914–1997), Richard Stein – compozitor (1909–1992), Mordenai Elia Eskenasi – rabin (m. 3 august 1950).

Cimitirul israelit din Șoseaua Giurgiului de rit askenazit, înființat în 1930, adăpostește peste 10.000 de morminte, unele pietre tombale, remarcându-se în mod deosebit prin simbolistică și prin epitafe.

Cu deosebită emoție ne oprim în fața mormintelor, în care sub piatra rece funerară se odihnesc personalități de seamă (din rândul comunității evreiești din București, dar și din alte orașe ale țării) din diverse domenii de activitate; amintim pe Willy Harmik – cantor, arhitect Sady Perivan (1902–1998), scriitorul și criticul Bratu Bergman – regizor (1924–1988) și mulți alții.

De asemenea, cu deosebit respect și emoție ne oprim în fața monumentului dedicat celor ce și-au pierdut viața pe vasul „Struma”, în timpul celui de-al doilea război mondial (pe monument fiind trecute numele celor 769 de persoane care încercau să ajungă în Țara Sfântă, să se salveze de prigoana nazistă și ca o ironie a vieții au pierit în valurile Dunării). Alte două monumente ce evocă dureroase amintiri din timpul celui de-al doilea război mondial sunt: monumentele dedicate eroilor martiri din timpul rebeliunii legionare din București (21–23 ianuarie 1941) și monumentul sub a cărui piatră funerară este îngropat săpunul celor deportați la Auschwitz (5699–5705).

Un alt monument deosebit este cel închinat îngropării sulurilor Sfinte ale Torei din 5701.

De asemenea, la intrarea în cea de-a doua parte a cimitirului din Șoseaua Giurgiului există două platforme: una dintre ele unde putem vedea pietrele tombale repatriate din orașul Sevastopol din Uniunea Sovietică în timpul celui de-al doilea război mondial (pietrele fiind dislocate de nemți cu ajutorul evreilor deținuți). Monumentele ce se găsesc astăzi în cimitirul israelit din Șoseaua Giurgiului sunt de o reală valoare prin simbolistica, prin forma, ornamentele și epitafurile inscripționate pe pietre.

Cea de-a doua platformă a fost realizată cu prilejul zilelor europene ale culturii iudaice, platforma adăpostind mai multe pietre tombale ce au fost dislocate cu prilejul închiderii cimitirului din Strada Sevastopol (unele pietre sunt foarte vechi, majoritatea inscripțiilor și simbolurilor de pe pietre fiind șterse cu trecerea anilor).

La căpătâiul sfintelor rămășițe ale celor ce au plecat dintre noi pentru totdeauna vom face mereu un popas pentru a ne reculege, pentru a le slăvi memoria și a lua din vatra de jărat a durerii, niciodată potolită, fiorul care să ne susțină în voința de a cuprinde din aceasta viața trecătoare, picul de eternitate care este în fiecare dintre noi.

În încheiere, trebuie să amintim că toate cimitirele evreiești din București, dar și din România, conservă un număr nesfârșit de morminte ale unor personalități, și nu numai, din rândurile comunității evreiești. Trebuie să menționăm că aici, în aceste cimitire, evreii nu au îngropat istoria lor, a evreilor din România sau aportul lor la dezvoltarea țării, a lumii, ci au depus-o spre păstrare.

SUMMARY***Mosaic Funerary Monuments in Bucharest***

In the few pages of the article, the authoresses try to present a whole world of faith, myths and legends carved in the stone of old Jewish tombs, leaving the imagination wander towards deeper strata of a long, rich history.

All these funerary monuments make a vivid stone chronicle; by contemplating them today, we can understand how rich in historical and communitary informations a funerary plate can be, by its shape, inscriptions, symbols recalling the personality of the deceased.